

تبیین اثرات شکاف نسلی بر هویت اجتماعی - سیاسی دانش آموزان شهر تهران

رسول افضلی*، بهادر زارعی**، عباس احمدی*** و سیدضیا محسنی سهی****

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۵/۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۳/۵

تحولات جمعیتی یکی از پدیده‌های اجتماعی است که باعث تغییرات هویتی در جامعه می‌شود. جمعیت به‌عنوان یک عنصر جغرافیایی به‌مرور زمان علاوه بر تغییرات کمی، به لحاظ کیفی نیز متحول می‌شود. مهمترین عنصر کیفی جمعیت که هویت سیاسی - اجتماعی را در درون یک کشور متأثر می‌کند، شکاف نسلی جمعیت است. شکاف‌های نسلی جمعیت در تهران در یک دهه اخیر، هویت سیاسی - اجتماعی جامعه را در شکل، ماهیت، آثار و پیامدها تحت تأثیر قرار داده است. این اثرگذاری بهتر از هر قشری خود را در هویت دانش‌آموزان نشان داده است. دانش‌آموزان بیشتر تحت تأثیر نمادهای هویتی جدید هستند و به‌عنوان جامعه آماری، نمونه مطالعاتی مناسبی هستند. تهران به‌عنوان شهری که از لحاظ ترکیب جمعیتی، نمونه‌ای از ایران است، مکان مناسبی برای انجام یک مطالعه تجربی (پیمایشی) در این زمینه است. این تحقیق با استفاده از روش پیمایشی و توصیفی - تحلیلی دوفرضیه؛ رابطه بین شکاف نسلی جمعیت و هویت اجتماعی - سیاسی جدید در نسل جدید دانش‌آموزان تهرانی و هویت اجتماعی - سیاسی در نسل جدید دانش‌آموزان تهرانی نسبت به هویت نسل قبل از لحاظ شکل، عمل و ریشه بروز؛ جهانی‌ترو از لحاظ پیامدها غیرسیاسی‌تر است، را مورد بررسی قرار داده است. نتایج نشان‌دهنده ارتباط مستقیم بین شکاف نسلی جمعیت و هویت اجتماعی - سیاسی در کلان‌شهر تهران است. به‌این ترتیب که با افزایش شکاف نسلی و دور شدن از دهه‌های اول انقلاب اسلامی ایران و با حضور نسل نو در جامعه شهری کلان‌شهر تهران، هویت سیاسی و اجتماعی نیز دچار تغییر و تحولاتی شده است.

کلیدواژه‌ها: شکاف نسلی؛ هویت سیاسی - اجتماعی؛ دانش‌آموزان؛ تهران

Email: rafzali@ut.ac.ir

* دانشیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران؛

Email: b.zarei@ut.ac.ir

** استادیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران؛

Email: abbas_ahmadi@ut.ac.ir

*** استادیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران؛

Email: zmohseni2006@gmail.com

**** دانشجوی دکنتر جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران (نویسنده مسئول)؛

مقدمه

هویت مجموعه‌ای از شاخص‌ها و علائم در حوزه مؤلفه‌های مادی، زیستی، فرهنگی و روانی است که موجب شناسایی فرد از فرد، گروه از گروه یا اهلیتی از اهلیت دیگر و فرهنگی از فرهنگ دیگر می‌شود. شناخت ابعاد جدید هویت در دوران کنونی و ایجاد پیوند بین میراث گذشته و هویت جامعه در عصر حاضر از زمینه‌های مورد توجه در علوم اجتماعی و رفتاری است. امروزه با پیدایش وسایل ارتباطی مختلف مانند رسانه‌ها، موبایل، اینترنت، ماهواره و ... امکان تغییر در ارزش‌ها و نگرش‌های افراد جوان و والدین آنها وجود دارد که از عمده‌ترین تغییرات هویتی، بحث شکاف نسلی است که ممکن است در یک جامعه بین افراد در نسل‌های مختلف قابل مشاهده باشد. شکاف نسلی، دلالت بر وجود منافع و مطالبات و سوگیری‌های نامتجانس و ناسازگار در میان نسل‌ها دارد. تفاوت در موقعیت‌ها مثل دانش، گرایش و رفتار معطوف به دو گروه سنی جوان و پیر به شکاف نسلی منجر می‌شود. بالا بودن شمار جمعیت جوان کشور و تأثیرپذیری از تحولات بین‌المللی به ویژه آنچه که بعد از انقلاب در عصر ارتباطات به وجود آمد و روند نوسازی روابط اجتماعی زمینه مساعدی برای رشد شکاف و فاصله نسلی را در خود دارد و هویت اجتماعی - سیاسی افراد جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد و ما ناگزیر هستیم با توجه به تغییرات هویتی و تبعات آن توجه بیشتری به این مسئله داشته باشیم. یکسری از این تغییرات همه‌جانبه و کلان‌رانی می‌تواند در عرصه ارزش‌های اجتماعی ملاحظه کرد، البته سطحی از تغییرات در جامعه همانند دنیای طبیعی قابل قبول است، اما اگر حجم و میزان این تغییرات کلان، همه‌جانبه، ناگهانی و نامتوازن باشد باعث آشفتگی و از هم‌پاشیدگی جامعه خواهد شد. در طول چند دهه اخیر، شاهد تحولات پرشتاب و پرسرعتی در کشور بوده‌ایم و همین امر پرداختن به مسئله شکاف نسلی را به عنوان یک امر قابل پیش‌بینی، مهم می‌کند. ایجاد شکاف بین نسل‌های مختلف در جامعه و با توجه به نقش و جایگاه ارزش‌ها چه در سطح خرد و میان‌ه و چه در سطح کلان، تعمق و تأمل جدی صاحبان اندیشه و خردمندان دلسوز جامعه را می‌طلبد. تفاوت‌های ارزشی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی در جامعه غیرقابل انکار هستند. امروزه آنچه با عنوان شکاف نسل‌ها از ناحیه آن احساس خطر می‌شود؛ گسست تعارضات ارزشی در هویت‌های اجتماعی - سیاسی است که اذهان

اندیشمندان، برنامه‌ریزان و حتی توده مردم را نگران کرده است. از آنجاکه جامعه همیشه در مسیری رو به پیشرفت و در حال گذار است، باید توجه داشت که این شکاف‌ها و تعارضات تأثیرات مهمی در زندگی انسان و افراد جامعه می‌گذارد که با توجه به مقتضیات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی هر جامعه‌ای این تأثیرات متفاوت خواهد بود. این تفاوت ارزشی و شکاف نسلی را می‌توان به‌خوبی در بین فرزندان و والدین و از جمله دانش‌آموزان مشاهده کرد.

مسئله شکاف نسلی بین والدین به‌عنوان نسل دیروز و فرزندان به‌مثابه نسل امروز یکی از مهمترین مسائلی است که بر شکل‌گیری هویت سیاسی - اجتماعی اثرگذار است. به‌عبارت‌دیگر تغییر در ساختار روابط میان والدین و فرزندان، هویت سیاسی - اجتماعی نسل جدید را دستخوش دگرگونی بنیادین کرده است. در خانواده معاصر، به دلایل مختلفی همچون افزایش فردگرایی، اهمیت یافتن حقوق فردی، کاهش اقتدار والدین (به‌ویژه پدر) و افزایش سریع و وسیع ارتباطات جمعی فاصله فرزندان را با والدین بیشتر کرده‌اند و این امر موجبات دگرگونی در هویت سیاسی - اجتماعی نسل جدید را فراهم کرده است. در جوامع مدرن امروزی، نسل جدید می‌خواهد تمام پدیده‌های سیاسی و اجتماعی عصر خویش را بر پایه عقل تحلیل کند. نسل امروزی همانند نسل قبل همه چیز را بی‌چون و چرا قبول ندارد، بلکه می‌خواهد از تمام پدیده‌های سیاسی - اجتماعی و هم‌زدایی کند تا با شناخت پوسته اصلی، راه و مسیر آینده خود را مشخص سازد. چنین آگاهی و شعور در نسل جدید بر پایه تغییر و تحولات در نظام معرفتی و سیاسی است که در شکل‌گیری هویت سیاسی - اجتماعی نسل جدید و نمود آن در رفتارهای امروزی بشریت نقش بسزایی داشته است.

دانش‌آموزان نماد اخیرترین نسل جامعه بیشتر تحت تأثیر نمادهای هویتی جدید هستند. بنابراین به‌عنوان جامعه آماری، نمونه مطالعاتی مناسبی هستند. تهران نیز به‌عنوان شهری که از لحاظ ترکیب جمعیتی، نمونه‌ای تیبیک از جمعیت ایران است، مکان مناسبی برای انجام یک مطالعه تجربی (پیمایشی) در این زمینه است. بر این اساس مسائل اصلی مورد مطالعه این مقاله عبارتند از: بررسی اثرات شکاف‌های نسلی بر ظهور اشکال جدید هویت سیاسی و اجتماعی در میان دانش‌آموزان، تغییراتی که در هویت سیاسی - اجتماعی جامعه از لحاظ شکل و ماهیت نسبت به قبل رخ داده است و شناخت هویت‌های جدید امروزی.

۱. پیشینه پژوهش

از گذشته تاکنون پژوهش‌های بسیاری پیرامون شکاف نسلی ایران انجام شده است که در اینجا نتایج برخی از پژوهش‌های سال‌های اخیر پیرامون این موضوع ارائه می‌شود.

جدول ۱. پیشینه پژوهش

نتیجه	متغیرهای مورد بررسی	موضوع مورد بررسی	محقق(ان) / نوع تحقیق / سال
در زمینه رویارویی ارزش‌های نسلی با خانواده و روابط میان‌نسلی و درون‌نسلی، تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای در عرصه ارزش‌های خانوادگی میان نسل‌ها وجود ندارد و کمابیش نوعی وفاق جمعی در رابطه با این ارزش‌ها، میان نسل جوان و بزرگسال جامعه دیده می‌شود.	گروه‌های سنی در ایران	شکاف نسلی در خانواده ایرانی	ساروخانی و صدافتی‌فرد / مقاله / ۱۳۸۸
یافته‌های پژوهش نشانگر این است که شکاف نسلی (متغیر وابسته) با متغیرهای مدرنیزاسیون، افزایش فردگرایی، گسترش وسایل ارتباط جمعی، وضعیت شغلی مادر و میزان درآمد ماهیانه خانواده، رابطه معناداری دارد.	والدین و جوانان هجده تا بیست و چهارساله شهر دزفول	عوامل اجتماعی مؤثر بر شکاف بین نسلی	منجری پور / پایان‌نامه / ۱۳۹۳
نتیجه پژوهش نشان می‌دهد که در یافته‌های این مقایسه در هر چهار حوزه اجتماعی، دینی - مذهبی، فرهنگی و ارتباطی تفاوت‌ها و شباهت‌هایی مشاهده می‌شود، اما این تفاوت به اندازه‌ای نیست که به شکاف نسلی منجر شده باشد.	مادران و دختران در دو منطقه ۵ تهران و اسلامشهر	مردم‌شناختی شکاف نسلی نزد مادران و دختران	جولانی / پایان‌نامه / ۱۳۹۱
نتایج نشان می‌دهند که در هر سه حوزه ارزش‌های دینی، سیاسی و اجتماعی در مواردی بین جوانان و بزرگسالان تفاوت‌هایی وجود دارد و در مواردی این تفاوت‌ها مشاهده نمی‌شود. تفاوت‌ها نشان از نوعی گسست فرهنگی است نه شکاف نسلی.	گست یا شکاف نسلی و فرهنگی	شکاف نسلی یا گسست فرهنگی	معیدفر / مقاله / ۱۳۸۳
نتایج پژوهش نشان می‌دهد که عوامل اقتصادی، فرهنگی، آموزشی اجتماعی و خانوادگی در ایجاد شکاف‌های بین‌نسلی از حد متوسط بالاتر بوده است. نتایج نشان می‌دهد توجه به بخش اقتصادی نسبت به سایر بخش‌ها از اهمیت بیشتری برخوردار است.	دانش‌آموزان پسر دوره متوسطه شهر اصفهان	شکاف شخصیتی بین‌نسلی در دبیرستان‌های پسرانه اصفهان	سعادت‌مند و سعادت‌مند / مقاله / ۱۳۸۸
با توجه به سرعت تغییرات اجتماعی در سال‌های اخیر، انتظار تئوریک بر این بود که بازتاب تغییرات سریع اجتماعی دهه‌های اخیر، در تغییرات ارزشی و نگرشی بین‌نسلی نمود پیدا کند و در نتیجه نگرش نسل‌های جدید (دختران) و قدیم (مادران) متمایز از یکدیگر باشند.	دختران و مادران	نسل و خاطرات جمعی	Scott and Schuman, 2010
یافته‌ها حاکی از این بوده است که خانواده‌هایی که از نظر اقتصادی در موقعیت ضعیف‌تری هستند شکاف دیجیتالی بین نسل‌ها عمیق‌تر است. با این حال در این خانواده‌ها نیز والدین و فرزندان با به‌کارگیری راهبردهای مناسب می‌توانند به نحو مؤثر و مطلوبی با چالش‌های حاصل از شکاف دیجیتالی کنار بیایند	نوجوانان و والدین آنها	رسانه‌های دیجیتال و شکاف نسلی	Clark, 2009

مأخذ: یافته‌های نویسندگان.

۲. اهمیت و ضرورت پژوهش

ایران با داشتن حدود سیزده میلیون نفر دانش‌آموز و یک کشور در حال توسعه و رو به جهانی شدن و همچنین هجوم فرهنگ‌های بیگانه از طرق مختلف نیازمند برنامه‌ریزی درست و صحیح به سمت الگوهای صحیح و مناسب ملی و جهانی و شناخت عوامل مؤثر در زمینه تغییر هویت است. ضرورت این پژوهش زمانی روشن می‌شود که بدانیم قشر دانش‌آموز به دلیل بالا رفتن سطح آگاهی‌ها و تغییر ارزش‌های سنتی کمتر دنباله‌رو ارزش‌های مورد قبول والدین و سنت‌های جامعه هستند که این باعث به وجود آمدن مشکلاتی در سطح خانواده و اجتماع شده است. هم‌اکنون بحران شکاف نسل‌ها با هر تعبیری، مشغله‌ای از مشغله‌های ذهنی اندیشمندان علوم اجتماعی و سیاسی شده و بررسی عوامل مؤثر بر شکاف بین دو نسل در جامعه کنونی، از جمله مسائل حیاتی و اولویت‌دار است.

شهر تهران به‌عنوان مرکز سیاسی ایران بیشتر از سایر فضاهای جغرافیایی در کشور در معرض تحولات هویتی است. گستردگی شهر نیز باعث شده است که مناطق ۲۲گانه از منظر هویتی تفاوت‌های عمیقی با هم داشته باشند. بررسی این مسئله در پیوند با مناطق جغرافیایی شهر نتایج و یافته‌های مهمی در اختیار می‌گذارد. به این ترتیب شناخت این تفاوت‌ها از منظر جغرافیایی مسئله مهمی است. ضرورت پرداختن به این موضوع و بررسی چگونگی اثرگذاری شکاف نسلی به‌عنوان یکی از عوامل مهم و مؤثر بر شکل‌گیری هویت سیاسی - اجتماعی نسل معاصر از یک طرف و اهمیت و نقش هویت سیاسی - اجتماعی افراد در شکل‌گیری هنجارها و ارزش‌های سیاسی - اجتماعی از طرف دیگر نقش حیاتی در ایجاد تعادل یا عدم تعادل در جامعه داشته و البته عدم تعادل در جامعه موجبات بحران سیاسی - اجتماعی را در اجتماع فراهم می‌کند. این پژوهش بر آن است تا با بررسی دقیق عوامل مؤثر بر چگونگی تأثیر شکاف نسلی بر شکل‌گیری هویت سیاسی - اجتماعی از جنبه‌های مختلف شکل، ماهیت و پیامدهای آن بر جامعه، معضلات کلیدی و مهمی را که مسئله حاضر با خود به دنبال داشته و اینک جامعه ایران با آن روبه‌رو است را مورد مطالعه قرار دهد.

۳. مبانی نظری

۳-۱. نسل^۱

به نظر هیوز معنای نسل بسیار کشدار است ولی در جهان واقعیات مابه‌ازایی دارد که همه احساس می‌کنیم کاملاً مشخص است. هر نسل بر پایه تجربیاتی که افرادش در آن شریک بوده‌اند حدود مرزی از خود به دست می‌دهد و در واقع خوشه‌ای حول محور اینگونه تجربه‌ها تشکیل می‌شود (آزاد ارمکی، ۱۳۸۲: ۱۰). کرتزل مفهوم نسل را به چهار مقوله زیر تقسیم‌بندی کرده است:

۱. **نسل همچون دوره خویشاوندی:** مفهوم نسبت خویشاوندی را انسان‌شناسان بیشتر استفاده می‌کنند و به معنای روابط والدین و فرزندان و دیگر اعضای خانواده است.

۲. **نسل هم‌دوره‌ای:** افراد یک نسل می‌توانند همان «هم‌دوره‌ای‌ها» باشند که بیشتر جمعیت‌شناسان این اصطلاح را استفاده می‌کنند، همچنین در این تعبیر نسل به معنای توالی مردم از طریق حرکت لایه‌های سنی است.

۳. **نسل همچون مرحله زندگی:** نسل هم‌دانشکده‌ای‌ها نیز به‌عنوان مرحله‌ای از زندگی مورد توجه قرار می‌گیرد با اینکه جمعیت‌شناسان در معنای نسل از اصطلاح «هم‌دوره‌ای» استفاده می‌کنند، ولی بسیاری از جامعه‌شناسان به‌طور هم‌زمان بیش از یک مفهوم را در مورد نسل به کار می‌برند.

۴. **نسل چون دوره تاریخی:** بسیاری از جامعه‌شناسان به نسل به معنای دوره زندگی علاقه و توجه بیشتری نشان داده‌اند تا در معنی «هم‌دوره‌ای». مثلاً هیوز نسل ۱۹۰۵ را مورد بررسی قرار می‌دهد و می‌گوید که فرزندان از پدران‌شان بردباری کمتری داشته‌اند، احترام بزرگترانشان را حفظ می‌کردند و از این جهت با تصویری که معمولاً از نسل‌های جوان‌تر ترسیم می‌شود تفاوت داشتند؛ اما در جستجوی چیزی بودند که تکان‌دهنده‌تر و جزئی‌تر از آنچه بزرگترانشان عرضه می‌کردند. آنها رهاوردهای پدران‌شان را می‌ستودند، اما تعبیرشان از یافته‌های آنان خشن و خالی از ظرافت بود (آزاد ارمکی و غفاری، ۱۳۸۳: ۱۳-۹).

۳-۲. شکاف نسلی و انقطاع نسلی^۱

انقطاع نسلی به معنای بریدگی و فاصله افتادن کامل میان دو نسل است و چنین چیزی در عالم واقع غیرممکن است چراکه نسلی که در جامعه خاص پرورش می‌یابد برخی چیزها را طرد می‌کند، اما چون برخی چیزهای دیگر را حداقل به صورت ضمنی می‌پذیرد پس نمی‌تواند همه چیز را طرد کند. از طرفی تفاوت‌های نسلی به نظر عادی و اجتناب‌ناپذیر و حتی مطلوب و ضروری است (یوسفی، ۱۳۸۳: ۲۶).

انقطاع نسلی بازخوانی انقطاع فرهنگی - اجتماعی است و تنها در صورت تحقق کامل انقطاع فرهنگی - اجتماعی می‌توان انتظار انقطاع نسلی را داشت. انقطاع فرهنگی یعنی بریدگی از اصل و نسب فرهنگی، اجتماعی و تاریخی است (آزاد ارمکی، ۱۳۸۳: ۲۰). انقطاع نسلی به بزرگ‌ترین و گسترده‌ترین اختلاف‌ها و تفاوت‌ها میان نسل‌ها اشاره دارد درحالی‌که شکاف نسلی، وجود وجوه نازل‌تر چنین اختلافی میان نسل‌هاست. تفاوت اندک میان دو نسل در ارزش‌ها و هنجارها یا در نگرش‌ها، طبیعی است و در اکثر جوامع دیده می‌شود و در همه زمان‌ها وجود داشته است. این تفاوت بیشتر ریشه‌ای روان‌شناختی دارد و افراد در سنین مختلف به دلیل شرایط متفاوت عاطفی و روانی از یکدیگر بازشناخته می‌شوند (اینگلهارت، ۱۳۷۳: ۸۶). به بیان دیگر انقطاع نسلی عبارت است از اختلاف در ارزش‌ها، هنجارها و نگرش‌ها که موجب جدایی نسل جدید از نسل قدیم و طغیان نسل جدید در برابر نسل قدیم می‌شود (کاشی و گودرزی، ۱۳۸۴: ۲۵۹) اما شکاف نسلی پدیده‌ای است که در هر جامعه‌ای به تناسب تغییرات اجتناب‌ناپذیر اجتماعی و فرهنگی رخ می‌دهد. برخی صاحب‌نظران تفاوت‌های بین‌نسلی را نه تنها امری بدیهی، بلکه شرط لازم برای پیشرفت و توسعه جامعه می‌دانند، اما در جوامع در حال گذار وضع به‌گونه دیگری است. در این جوامع، با ایجاد تغییرات پیوسته در جنبه‌های گوناگون شبکه سنتی زندگی و رشد نهادهای تازه مدنی، ارزش‌هایی متفاوت با هنجارها و باورهای سنتی بین نسل جدید ظهور می‌کند. از آنجاکه این ارزش‌ها در ابعاد مختلف خود سازگاری و هماهنگی چندانی با هنجارهای مورد قبول جوامع سنتی ندارند، بنابراین،

1. Generation Gap and Generation Discontinuity

حوزه ارزش‌ها به یکی از کانون‌های بی‌ثباتی و بحران تبدیل می‌شود؛ به این صورت که هرگونه شکاف ارزشی هنجاری میان حال و گذشته بایدها و نبایدهای متفاوتی را فراروی نسل‌های مختلف قرار می‌دهد و گسستی ژرف را میان آنان موجب می‌شود. این امر زاینده اختلال در فرایند انتقال ارزش‌ها و هنجارها، نارسایی در فرایند اجتماعی شدن و کاهش مقبولیت و مشروعیت گروه‌های مرجع ارزشی است. بر اثر فروپاشی اعتماد بین نخبگان و هنجارآوران و نسل جدید، وفاق نسلی متزلزل می‌شود. در این حالت مناسبات بین نسلی که عملکرد اصلی فرهنگ‌پذیری، انتقال ارزش‌های اخلاقی و هویت‌یابی افراد یک جامعه است مختل می‌شود و تضاد و تنازع بین نسل‌ها منجر به وقوع چندگانگی‌های ارزشی، فرسایش فرهنگی، بحران هویت و زوال اخلاقی جامعه منجر می‌شود که همه اینها در مجموع می‌تواند نابودی یک تمدن را در پی داشته باشد (تاجیک، ۱۳۸۳: ۷۷).

۳-۳. تئوری‌ها درباره شکاف نسلی

۳-۳-۱. کارل مانهایم، بنیان‌گذار نظریه نسل تاریخی

مانهایم معتقد است که نسل یک موجودیت اجتماعی و نه یک ضرورت بیولوژیکی است. پیدایش نسل اجتماعی با تغییر اجتماعی و سرعت آن مرتبط است. بنابراین در شرایطی که تغییرات کند و آهسته باشد، اساساً یک نسل مجزا و تازه ظاهر نمی‌شود، فقط زمانی که حوادث زیاد و سریع رخ دهند (به طوری که یک گروه نسلی برحسب آگاهی تاریخی - اجتماعی خود متمایز شود) می‌توان از یک نسل صحبت کرد (Scott and Schuman, 2010). از نظر مانهایم، نسل محور و محمل انتقال و تداوم جهت‌گیری‌های فکری و فرهنگی جدیدی است که در بستر اجتماعی و تاریخی ویژه‌ای که هر نسل معین در آن رشد کرده، ریشه دارد. این جهت‌گیری به صورت اهداف، نیات و راه‌حل‌های مشکلات حیاتی جامعه، با تکامل و پیدایش یک «سبک نسلی» ظاهر می‌شود (Rampel, 1965: 55-56).

مانهایم از برخورد تازه در اثر شکل‌گیری نیروی جدید در گذر زمان که به بازبینی فرهنگی می‌پردازد، یاد می‌کند و افرادی را که در درون نسل‌ها موجودند و دارای دیدگاه مشترک براساس تجربیات مشترک هستند از افرادی که این وضعیت را ندارند، متمایز کرده و

از آنها به عنوان «واحد‌های نسلی» یاد می‌کند (آزاد ارمکی و غفاری، ۱۳۸۳: ۲۸). به نظر وی، ارزش‌های جدید فرآورده دو جریان تغییر اجتماعی کلان هستند: ۱. جریان ظهور نسل‌های جدید، ۲. جریان توسعه و تحول اجتماعی که مسائل پیش‌بینی نشده و جدیدی را در مقابل جریان‌های فکری حاکم قرار می‌دهد و در واقع، پارادایم جدیدی را برای تحلیل می‌طلبد. از نظر مانهایم ارزش‌ها و تفکرات متغیری وابسته و درعین حال مستقل به شمار می‌آیند. از یکسو وابسته به شرایط اجتماعی و تاریخی دوره‌های متفاوت هستند و از سوی دیگر به عنوان متغیر مستقل امکان‌نوسازی و ارزش‌گذاری مجدد به رویه‌های فکر و عمل موجود و تولید سبک‌های زندگی جدیدتر را به صورت تدریجی و ترکیبی فراهم می‌کند و از این طریق راه تغییر اجتماعی را هموار می‌کنند (جانعلی زاده چوب‌بستی و سلیمانی بشلی، ۱۳۹۰: ۵).

۲-۳-۳. نظریه بوردیو: رهیافتی تضادگرایانه

بوردیو^۱، مسئله نسل‌ها، روابط نسلی و تضاد و تقابل میان نسل‌های مختلف را از دیدگاه کلان و در چارچوب نابرابری و تضاد اجتماعی تحلیل می‌کند و به تحلیل روابط و تعارضات نسلی در ابعاد اجتماعی - اقتصادی و فکری - فرهنگی می‌پردازد. به اعتقاد بوردیو در شرایط معاصر، شکاف نسل‌ها، شکاف افقی بوده و در عرصه‌ها و میدان‌های مختلف اجتماعی، اعم از نهادی یا غیرنهادی، رویارویی بین جوانان و افراد مسن عملاً حاکی از تعارض بین افرادی با مواضع گوناگون قدرت و ثروت است. به نظر بوردیو در عرصه‌های مختلف اجتماعی، تعارض بین جوانان و افراد مسن، تعارض بین افرادی با مواضع گوناگون قدرت و ثروت است. به نظر او تقسیم‌بندی براساس سن و به صورت پیرو جوان اساساً خودسرانه است و در تمام جوامع این نوع تقسیم‌بندی بین نسل‌ها تنش‌زاست (Bourdieu, 1984: 143). بوردیو با رویکردی عینی به تبیین تعارضات نسلی برحسب جایگاه استراتژیک هر نسل در رابطه با مجموعه‌ای از منابع و نبرد نسل‌ها برای استفاده انحصاری از منابع مذکور می‌پردازد. منابعی که در واقع محصول شرایط تاریخی هر نسل است و دستیابی و بهره‌برداری از آن چنان که ترنر یادآور

1. Bourdieu

شده نوعی هویت و همبستگی نسلی است که ازسوی یک نسل علیه نسل‌های رقیب، سازمان می‌یابد. ازاین‌رو ویژگی بارز جامعه‌شناسی بوردیواین است که نسل را به‌عنوان یک ساخته اجتماعی، حاصل تضاد بر سر منابع اقتصادی و فرهنگی در داخل یک میدان معین می‌داند (Turner, 1998: 302).

۳-۳-۳. اینگلهارت

اینگلهارت در کتاب خود با عنوان تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی در مورد تفاوت نسلی چهار فرضیه اساسی دارد که درباره امکان یا عدم امکان شکاف یا گسست نسلی سخن گفته است:

۱. فرضیه چرخه زندگی یا سالخورده‌گی: تفاوت نسل‌ها یا تفاوت ارزش‌های گروه‌های سنی مختلف، امری طبیعی و مربوط به اقتضائات روان‌شناختی هر دوره از زندگی است و تفاوت در ارزش‌ها به اقتضای شرایط سنی مربوط می‌شود.

۲. فرضیه دوره‌ای: تفاوت نسل‌ها به فرایند تدریجی تغییر ارزش‌ها در همه گروه‌های سنی با کمی تفاوت از یکدیگر مربوط می‌شود و با انجام اصلاحات بنیادی در ساختارهای اقتصادی و اجتماعی و تغییر شرایط زیست، به تدریج در ارزش‌ها نیز تغییری حاصل می‌شود و افراد در مسیر تحولات ارزش‌ها، با توجه به دوری یا نزدیکی از آن، تغییر می‌کنند.

۳. فرضیه گروه سنی: تفاوت نسل‌ها ناشی از تفاوت ارزش‌های نسل جدید با ارزش‌های نسل قبل است که با ورود نسل جدید به عرصه حیات اجتماعی جامعه، ارزش‌های جدید جایگزین ارزش‌های نسل قبل می‌شود.

۴. فرضیه ترکیبی: تفاوت نسل‌ها ناشی از چرخه زندگی، اقتضائات سنی و تغییرات بنیادی در ارزش‌های همه گروه‌های سنی با کمی تغییر از یکدیگر و نیز با تغییر در ارزش‌های نسل جدید، جایگزین ارزش‌های نسل‌های قبل می‌شود (اینگلهارت: ۱۳۹۵).

نظریه اینگلهارت درباره دگرگونی ارزشی پیش‌بینی می‌کند که جایگزینی جمعیت نسل جدید به تدریج به جابه‌جایی بلندمدت ارزش‌های مادی به ارزش‌های فرامادی منجر خواهد شد. این نظریه نه تنها امکان پیش‌بینی جهت دگرگونی در آینده، بلکه دامنه این دگرگونی

را که از جایگزینی نسلی انتظار می‌رود، فراهم می‌کند. با توجه به این امر که جایگزینی نسلی تنها عامل درگیر نیست، بلکه مؤلفه‌ای مهم در دگرگونی ارزشی به‌شمار می‌رود (آزاد ارمکی، ۱۳۸۳: ۲۵). اینگلهارت دوازده سنجه ارزشی را در نظر گرفت که ۶ سنجه آن به ارزش‌های مادی و ۶ سنجه نیز به ارزش‌های غیرمادی مربوط بود. ۶ مقوله‌ای که ارزش‌های مادی را شامل می‌شد عبارت بودند از: حفظ نظم در کشور، مبارزه با افزایش قیمت‌ها، حفظ آهنگ سریع رشد اقتصادی، اطمینان از اینکه کشور نیروهای دفاعی نیرومندی دارد، حفظ اقتصاد باثبات و مبارزه با تبه‌کاری و ۶ مقوله‌ای که برای ارزش‌های فرامادی در نظر گرفته شد عبارت بودند از: اعطای حق بیشتر به مردم در تصمیم‌گیری‌های دولت، دفاع از آزادی بیان، اعطای حق بیشتر به مردم در تصمیم‌گیری‌های مربوط به کار و اجتماع، کوشش برای زیباسازی شهرها، حرکت به سوی جامعه‌ای دوستانه‌تر و انسانی‌تر و حرکت به سوی جامعه‌ای که ارزش اندیشه‌ها در آن بیش از پول است (اینگلهارت، ۱۳۹۵: ۸۳).

۴-۳-۳. گیدنز

تلقی گیدنز از نسل و تمایزات نسلی براساس ارجاع به زمان است. وی نسل‌ها را مثل همه سنت‌های اجتماعی که در طول زمان به‌وجود می‌آیند در نظر می‌گیرد. از نظر او تمایز بین نسل‌ها در واقع نوعی به‌حساب آوردن زنان در جامعه‌ای ماقبل مدرن است یعنی هر نسلی در واقع نوعی به‌حساب آوردن گروهی از انسان‌هاست که زندگی فردی را در مقطعی از انتقال‌های گروهی جای می‌دهد. باین حال در عصر جدید مفهوم نسل رفته‌رفته فقط در برابر پس‌زمینه‌ای از زمان استاندارد شده معنا پیدا می‌کند (آزاد ارمکی، ۱۳۸۳: ۳۱). به‌نظر می‌رسد از دیدگاه گیدنز تلقی از نسل در جوامع سنتی و مدرن متفاوت باشد. در جوامع سنتی، هر نسل به میزان قابل توجهی شیوه‌های زندگی گذشتگان خود را از نو کشف کرده و ضمن بازسازی و نوسازی آن را مجدداً به شکل و شیوه‌های جدید در دستور کار قرار می‌دهد، اما در عصر جدید از نو شروع کردن تا حدودی مفهوم خود را از دست داده است (گیدنز، ۱۳۹۴: ۲۰۷). در نوشته‌های گیدنز در ارتباط با نسل سه عنصر اساسی لحاظ شده است: اول اینکه او به عنصر زمان توجه خاصی دارد، دوم اینکه او جامعه را بسیار فرّار می‌داند و این سنت‌های

جامعه اجازه اخذ سنت‌های گذشته را نمی‌دهد و سوم اینکه او همواره بر خلاصی از گذشته برای انتخاب شیوه‌های فعالانه‌تر و مدرن‌تر تأکید دارد (آزاد ارمکی، ۱۳۸۳: ۳۲). گیدنز در پاسخ به این سؤال که آیا می‌توان به وجود نسل «من» که بر وجه مشترک بین خودی‌های یک نسل دلالت دارد و تداعی‌کننده همه ارزش‌های مشترک و علایق عمومی گذشته است، می‌گوید که وجود نسل «من» نشانه‌ای از یک فرایند فساد اخلاقی نیست، بلکه نسل‌های جوان امروز نسبت به نسل‌های پیشین به مسائل اخلاقی بسیار بیشتر حساس هستند اما تفاوت تنها در این است که آنها این ارزش‌های جدید را به سنت و گذشته ربط نمی‌دهند و آنها را به‌عنوان عامل تعیین‌کننده هنجارهای شیوه زندگی نمی‌پذیرند. وی معتقد است که باید برای پیامدهای آنچه که انجام می‌دهیم و عادت‌های شیوه زندگی که برگزیده‌ایم فعالانه‌تر مسئولیت بپذیریم (گیدنز، ۱۳۹۴: ۴۳).

۵-۳-۳. دیوید وایت^۱

از نظر وایت وقایع و حوادث بسیار مهم و تکان‌دهنده در هر جامعه در هر برهه‌ای از زمان سازنده و شکل‌دهنده نسل‌های تاریخی خاصی است. فرصت‌هایی طلایی که در آن یک جمعی تحت تأثیر مشترک یک حادثه قرار می‌گیرند و همه تمرکزها و نگاه‌ها را متوجه خودش می‌کند. این افراد مشترک یک حافظه مشترک تاریخی در مورد سرنوشت خود در ارتباط با آن حادثه یا واقعه دارند. این مجموعه مشترک تداعی‌کننده یک نسل است. وایت در کتاب *خارج از دهه شصت* بیان می‌کند که نسل به واسطه پیدایش بعضی از وقایع و حوادث ساخته می‌شود نظیر:

۱. واقعه فراموش‌نشده‌ی مثل جنگ شهری، مصیبت طبیعی یا خودکشی رهبر سیاسی
- یا هر حادثه سیاسی، ۲. عوامل سیاسی یا فرهنگی مهم که بیانگر واقعه فراموش‌نشده‌ی

1. David White

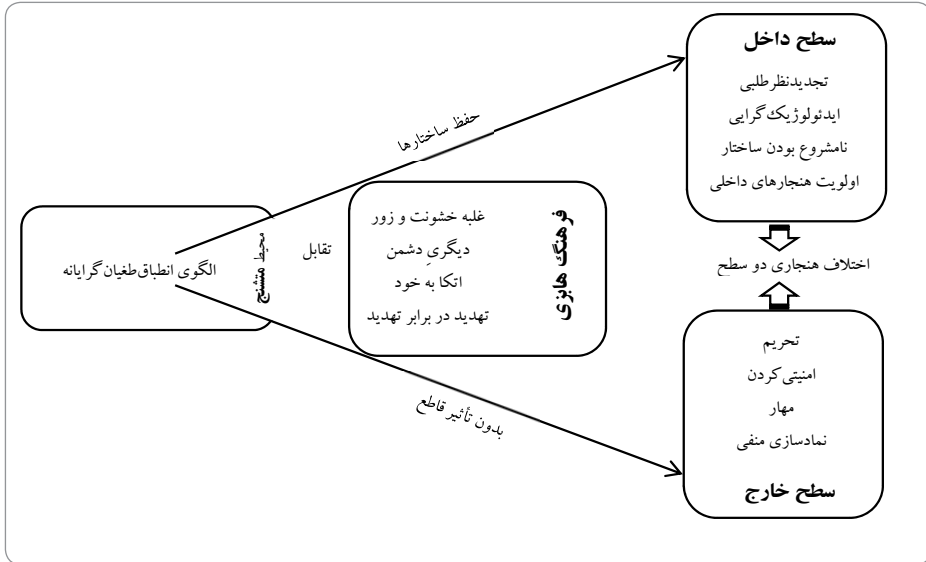
است، ۳. تغییر ناگهانی در ساختار جمعیت که زمینه‌ساز توزیع جدید در منابع جدید است و ۴. شکل‌گیری فاصله طبقاتی^۱ جدید (آزاد ارمکی، ۱۳۸۳: ۳۶).

براساس نظر وایت، جامعه ایران شاهد حوادث و وقایع ماندگاری است مانند انقلاب مشروطیت، اشغال توسط متفقین در جنگ جهانی دوم و سقوط حکومت رضا شاه، کودتای ۲۸ مرداد و تثبیت حکومت پهلوی دوم و آغاز تحولات جدید در تاریخ ایران، انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ و جنگ تحمیلی ۱۳۵۹. براساس این دیدگاه هریک از حوادث بسیار مهم ذکر شده می‌تواند سازنده یک نسل تاریخی خاص باشد که در آن یک جمعی دارای سرنوشت و هویت مشترک هستند (جانعلی‌زاده چوب‌بستی و سلیمانی بشلی، ۱۳۹۰: ۷۲).

۳-۴. عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر شکاف نسلی

در تشریح شکاف بین نسل‌ها بر عوامل و پارامترهایی در مقیاس‌های کلان، میانی و خرد اشاره شده است. در سطح کلان تحولات ساختاری حادث شده در حوزه‌های جمعیتی، آموزشی، نظام ارتباطات، شهری شدن جامعه، تغییر در نظام اشتغال، تحول در نظام‌های قدرت و گفتمان و ... و در سطح میانی تحولاتی که به لحاظ فرایندهای اجتماعی چون جامعه‌پذیری، تعلیم و تربیت، قشربندی اجتماعی، ستیز و رقابت، مشارکت و ... تحقق پیدا کرده‌اند و در سطح خرد دگرگونی در ویژگی شخصیتی افراد جامعه به لحاظ نوگرایی، سنت‌شکنی، فردگرایی، حشو ارزشی، بحران هویت، جمع‌گرایی، عام‌گرایی، خاص‌گرایی، قدرت‌گرایی، عقل‌گرایی و ... موجب ظهور نوعی تحول کیفی در نسل جدید نسبت به نسل قبلی شده که موجب شکل‌گیری رویکردهای مختلفی در مورد تغییرات نسلی شده است (رحیمی، ۱۳۹۰: ۲۲).

شکل ۱. عوامل شکاف نسلی

مأخذ: یافته‌های نویسنده‌گان.

بنابراین پژوهشگرانی که قصد بررسی مسئله شکاف نسلی را دارند، باید هر سه سطح تحلیل (خرد، میانی و کلان) را در مطالعاتشان مورد توجه قرار دهند تا بتوانند به تحلیل جامعی درباره عوامل مؤثر بر شکل‌گیری شکاف بین‌نسلی دست یابند.

۴. روش تحقیق

روش مقاله حاضر از نوع پیمایشی بوده و از پرسش‌نامه برای گردآوری اطلاعات استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش را تمامی دانش‌آموزان پسر و دختر دوره متوسطه استان تهران تشکیل داده‌اند که تعداد کل آنها در سه منطقه ۱، ۶ و ۱۵ آموزش و پرورش شهر تهران برابر با ۸۷۹۸۸ نفر است. نمونه‌گیری در تحقیق حاضر خوشه‌ای چندمرحله‌ای بوده است. اول، اسامی دبیرستان‌های سطح شهر تهران، شامل دبیرستان‌های دولتی و غیردولتی و تعداد دانش‌آموزان هریک از دبیرستان‌ها

با کمک کارشناس آمار آموزش و پرورش به دست آمد، سپس برای به دست آوردن حجم نمونه، با توجه به نسبت دبیرستان‌های دولتی و غیرانتفاعی، به صورت تصادفی ۳۵ دبیرستان از میان دبیرستان‌های دولتی و پنج دبیرستان از میان دبیرستان‌های غیردولتی، با توجه به تناسب حجم دانش‌آموزان و پایه تحصیلی آنها، انتخاب شدند که با توجه به فرمول کوکران حجم نمونه برابر با ۳۸۲ نفر است که برای اطمینان خاطر تعداد نمونه‌ها ۳۹۰ نفر برآورد شدند. این حجم نمونه با اطمینان ۹۵ درصد با استفاده از جدول تعیین حجم نمونه مورگان^۱ تعیین و تأیید شده است. به منظور سنجش اعتبار^۲ پرسش‌نامه از اعتبار صوری، برای روایی^۳، از ضریب آلفای کرونباخ و برای تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است.

۵. یافته‌های تحقیق

برای سنجش اثرات شکاف نسلی بر هویت اجتماعی - سیاسی دانش‌آموزان شهر تهران پرسش‌نامه‌ای در دو بخش مشخصات عمومی و تکمیل‌گویه‌های جدول طراحی شده است. گفتنی است که در طراحی سؤالات و گویه‌های مورد نظر علاوه بر تحقیقات قبلی، از یافته‌های بخش‌های پیشین این تحقیق و مبانی نظری پژوهش نیز کمک گرفته شده است. برای سنجش وضعیت گویه‌ها؛ داده‌ها در نرم‌افزار SPSS به این صورت وزن‌دهی شدند: ۱. کاملاً مخالفم، ۲. مخالفم، ۳. نظری ندارم، ۴. موافقم، ۵. کاملاً موافقم. در این قسمت ابتدا اطلاعات جمعیت‌شناختی افراد پاسخ‌دهنده تشریح خواهد شد؛ سپس به تجزیه و تحلیل داده‌های استخراج شده از پرسش‌نامه‌ها خواهیم پرداخت.

---

1. Morgan
2. Validity
3. Reliability

۵-۱. توصیف جمعیت شناختی پاسخ دهندگان

۵-۱-۱. توزیع پاسخ دهندگان از نظر سن

جدول ۲. میزان مشارکت در نظرسنجی بر حسب سن

سن	تعداد	۱۴ سال	۱۵ سال	۱۶ سال	۱۷ سال	۱۸ سال	کل
منطقه ۱	تعداد	۱۴	۱۷	۲۱	۴۱	۳۳	۱۲۶
	درصد	۱۱/۱	۱۳/۵	۱۶/۷	۳۲/۵	۲۶/۲	۱۰۰
منطقه ۶	تعداد	۱۷	۲۲	۲۹	۲۸	۳۱	۱۲۷
	درصد	۱۳/۴	۱۷/۳	۲۲/۸	۲۲/۰۰	۲۴/۴	۱۰۰
منطقه ۱۵	تعداد	۱۸	۱۶	۳۱	۳۸	۳۴	۱۳۷
	درصد	۱۳/۱	۱۱/۷	۲۲/۶	۲۷/۷	۲۴/۸	۱۰۰
کل تهران	تعداد	۴۹	۵۵	۸۱	۱۰۷	۹۸	۳۹۰
	درصد	۱۲/۶	۱۴/۱	۲۰/۸	۲۷/۴	۲۵/۱	۱۰۰

از میان دانش آموزان انتخاب شده به عنوان نمونه در سطح شهر تهران که طیف سنی آنان ۱۴ تا ۱۸ ساله بوده اند؛ ۴۹ نفر ۱۴ سال، ۵۵ نفر ۱۵ سال، ۸۱ نفر ۱۶ سال، ۱۰۷ نفر ۱۷ سال و ۹۸ نفر ۱۸ سال به سؤالات پاسخ داده اند که در منطقه ۱ آموزش و پرورش شهر تهران، ۱۴ نفر ۱۴ سال، ۱۷ نفر ۱۵ سال، ۲۱ نفر ۱۶ سال، ۴۱ نفر ۱۷ سال و ۳۳ نفر ۱۸ ساله هستند. در منطقه ۶ آموزش و پرورش شهر تهران از میان دانش آموزان، ۱۷ نفر ۱۴ سال، ۲۲ نفر ۱۵ سال، ۲۹ نفر ۱۶ سال، ۲۸ نفر ۱۷ سال و ۳۱ نفر ۱۸ سال بودند. در منطقه ۱۵ آموزش و پرورش شهر تهران از میان دانش آموزان پاسخ دهنده، ۱۸ نفر ۱۴ سال، ۱۶ نفر ۱۵ سال، ۳۱ نفر ۱۶ سال، ۳۸ نفر ۱۷ سال و ۳۴ نفر ۱۸ سال هستند.

۵-۱-۲. توزیع پاسخ دهندگان از نظر جنسیت

جدول ۳. میزان مشارکت در نظرسنجی بر حسب جنسیت

جنسیت	تعداد	پسر	دختر	جمع
منطقه ۱	تعداد	۶۵	۶۱	۱۲۶
	درصد	۵۱/۶	۴۸/۴	۱۰۰
منطقه ۶	تعداد	۶۸	۵۹	۱۲۷
	درصد	۵۳/۵	۴۶/۵	۱۰۰
منطقه ۱۵	تعداد	۶۳	۷۴	۱۳۷
	درصد	۴۶/۰	۵۴/۰	۱۰۰
کل تهران	تعداد	۱۹۶	۱۹۴	۳۹۰
	درصد	۵۰/۳	۴۹/۷	۱۰۰

تعداد دانش‌آموزان نمونه پاسخ‌دهنده به پرسش‌نامه برحسب جنسیت ۱۹۶ نفر پسر و ۱۹۴ نفر دخترند که به تفکیک مناطق به این شرح است: در منطقه ۱ آموزش و پرورش شهر تهران، ۶۵ نفر پسر و ۶۱ نفر دختر، در منطقه ۶ آموزش و پرورش شهر تهران، ۶۸ نفر پسر و ۵۹ نفر دختر و در منطقه ۱۵ آموزش و پرورش شهر تهران، ۶۳ نفر پسر و ۷۴ نفر دختر هستند.

۳-۱-۵. توزیع پاسخ‌دهندگان از نظر پایه تحصیلی

جدول ۴. میزان مشارکت در نظرسنجی برحسب پایه تحصیلی

پایه تحصیلی	فراوانی	متوسطه اول	متوسطه دوم	جمع
منطقه ۱	تعداد	۲۰	۱۰۶	۱۲۶
	درصد	۱۵/۹	۸۴/۱	۱۰۰
منطقه ۶	تعداد	۲۰	۱۰۷	۱۲۷
	درصد	۱۵/۷	۸۴/۳	۱۰۰
منطقه ۱۵	تعداد	۲۰	۱۱۷	۱۳۷
	درصد	۱۴/۶	۸۵/۴	۱۰۰
کل تهران	تعداد	۶۰	۳۳۰	۳۹۰
	درصد	۱۵/۴	۸۴/۶	۱۰۰

این جدول توزیع پاسخ‌دهندگان بر پایه تحصیلی دانش‌آموزان را نشان می‌دهد. از کل تعداد پاسخ‌دهندگان ۶۰ نفر متوسطه اول و ۳۳۰ نفر هم در دوره متوسطه دوم بوده‌اند. براساس تفکیک مناطق آموزش و پرورش هم در منطقه یک آموزش و پرورش شهر تهران، ۲۰ نفر در دوره متوسطه اول و ۱۰۶ نفر در دوره متوسطه دوم، در منطقه ۶ آموزش و پرورش شهر تهران ۲۰ نفر در دوره متوسطه اول و ۱۰۷ نفر در دوره متوسطه دوم و در منطقه ۱۵ آموزش و پرورش شهر تهران ۲۰ نفر در دوره متوسطه اول و ۱۱۷ نفر در دوره متوسطه دوم مشغول به تحصیل بوده‌اند.

۲-۵. یافته‌های پرسش‌نامه

با توجه به ماهیت سؤالات و فرضیه‌هایی که در راستای آنها برای پاسخ به مسئله تحقیق مطرح شد، باید به نوع روابط بین متغیرهای پژوهش توجه کرده و براساس این ارتباط، آزمون را انجام داد. نوع و نحوه بیان فرضیه‌های این پژوهش ماهیت رابطه‌ای داشته و در تلاشند تا ارتباط بین متغیرها و جهت آنها را مشخص کنند. مرسوم‌ترین روش برای آزمون روابط بین متغیرها، در داده‌های نسبی، آزمون همبستگی است، در این مقاله با توجه به ماهیت قراردادی داده‌ها (اینکه داده‌های طیفی لیکرت به صورت داده‌های نسبی فرض شده‌اند)، از آزمون همبستگی پیرسون یا ضریب همبستگی گشتاوری استفاده شده تا نوع ارتباط (مستقیم، معکوس و عدم ارتباط) و جهت ارتباط (مثبت یا منفی) بین متغیرها مشخص شود.

ضریب همبستگی پیرسون که به آن همبستگی گشتاوری پیرسون نیز گفته می‌شود و با علامت r مشخص می‌شود. مقدار ضریب همبستگی بین $+1$ و -1 در نوسان است. اگر تغییر متغیرها همسو باشند (هر دو متغیر در یک جهت تغییر کنند و با هرگونه افزایش یا کاهش در یک متغیر، مقدار دیگر نیز به ترتیب و همسو با آن افزایش یا کاهش یابد) همبستگی یا مقدار r مثبت بوده و به آن همبستگی مستقیم یا مثبت می‌گویند، اما اگر تغییر متغیرها همسو نباشد (هر دو متغیر در جهت عکس هم تغییر کنند و با افزایش مقدار یک متغیر، مقدار متغیر دیگر کاهش یابد و برعکس)، همبستگی یا مقدار r منفی بوده و به آن همبستگی غیرمستقیم یا منفی می‌گویند. اگر مقدار به دست آمده برای ضریب همبستگی صفر باشد این بدان معناست که دو متغیر مورد نظر مستقل از هم هستند و هیچ‌گونه رابطه‌ای بین آنها وجود ندارد. باید توجه داشت که مقدار مطلق ضریب همبستگی نشانگر قوت همبستگی است و علامت مثبت یا منفی تأثیری در این زمینه ندارد. بر این اساس و با توجه به موارد ذکر شده، به آزمون فرضیه‌های تحقیق پرداخته می‌شود.

۱-۲-۵. تحلیل یافته‌های تحقیق برای فرضیه اول

فرضیه اول این بود که بین شکاف نسلی جمعیت و هویت اجتماعی - سیاسی جدید در

نسل جدید دانش‌آموزان تهرانی رابطه مستقیم وجود دارد. از این رو برای هر دو بُعد هویت اجتماعی و سیاسی گویه‌های مجزا طراحی شد. برای بُعد هویت اجتماعی چهارده گویه و برای بُعد هویت سیاسی هشت گویه مطرح شد. مقادیر مستخرج از پرسش‌نامه با ۳۹۰ مشارکت‌کننده و پاسخ به هر گویه براساس طیف لیکرت، با هم جمع و با تقسیم بر تعداد گویه‌های هر بُعد، میانگین هر پرسش‌نامه (نظرات هر شخص مشارکت‌کننده) معلوم شد. پس از آن برای آزمون فرضیه اول و بررسی الگوی ارتباطی بین دو بعد شکاف نسلی و هویت اجتماعی - سیاسی، از مجموع میانگین هر دو بُعد استفاده شد. خلاصه آمارهای این آزمون در جدول زیر نمایش داده شده است.

۱-۲-۵. جدول آمار توصیفی

در این جدول تعداد مشارکت‌کننده در پاسخ به گویه‌های هر بُعد، میانگین هر بُعد، انحراف معیار مشخص شده است. بر این اساس مشخص شد که تمام مشارکت‌کنندگان به سؤالات پرسش‌نامه پاسخ داده‌اند. میانگین مجموع گویه‌ها، در بُعد اجتماعی ۳/۲۲ و در بُعد سیاسی حدوداً ۳/۱ درصد است و این به آن جهت بوده که در بُعد سیاسی درصد پاسخگویی به گویه‌های خیلی زیاد، کم بوده است و اکثراً به گزینه «زیاد یا موافقم» پاسخ داده‌اند.

جدول ۵. انحراف معیار و میانگین مشارکت‌کنندگان

descriptive Statistics			
N	Std. Deviation	Mean	ابعاد
۳۹۰	۰/۴۴۰۵۴	۳/۲۲۴۹	هویت اجتماعی
۳۹۰	۰/۵۲۹۰۴	۳/۰۰۹۰	هویت سیاسی

۲-۲-۵. جدول همبستگی

با توجه به فرضیه اول که به دنبال بررسی شکاف نسلی جمعیت بر هویت اجتماعی -

سیاسی جدید در نسل جدید دانش‌آموزان تهرانی بوده و در نظر دارد ارتباط و یا عدم ارتباط بین این دو بعد را نسبت به هم بررسی کند. بنابراین با توجه به فرض در نظر گرفته شده، به کمک آزمون همبستگی پیرسون، میزان و سطح همبستگی و جهت آن بررسی شد. نتایج جدول زیر نشان می‌دهد که این دو بُعد در سطح ۹۹ درصد و با ۱ درصد احتمال خطا دارای ضریب همبستگی ۰/۹۱۵ هزارم بوده که ضریبی بسیار بالا و عالی است.

جدول ۶. آزمون همبستگی پیرسون متغیرها

همبستگی		
هویت سیاسی	هویت اجتماعی	
۰/۹۱۵**	۱	Pearson Correlation
۰/۰۰۰		Sig. (2-tailed)
۸۲/۹۷۲	۷۵/۴۹۷	Sum of Squares and Cross-products
۰/۲۱۳	۰/۱۹۴	Covariance
۳۹۰	۳۹۰	N
۱	۰/۹۱۵**	Pearson Correlation
	۰/۰۰۰	Sig. (2-tailed)
۱۰۸/۸۷۵	۸۲/۹۷۲	Sum of Squares and Cross-products
۰/۲۸۰	۰/۲۱۳	Covariance
۳۹۰	۳۹۰	N
** Correlation is Significant at the 0.01 level (2-tailed)		

از آزمون همبستگی پیرسون برای آزمون رابطه بین شکاف نسلی جمعیت و هویت اجتماعی - سیاسی استفاده شد و نشان داد بین میزان شکاف نسلی جمعیت و هویت اجتماعی - سیاسی همبستگی معناداری وجود دارد (R=0.915، P=0.000، N=390). زیرا ضریب همبستگی یا R، مقدار Sig، 0.000 و سطح معناداری در سطح ۰/۹۹ است. در نتیجه از جنبه آماری بین شکاف نسلی جمعیت و هویت اجتماعی - سیاسی رابطه قوی و مستقیمی وجود دارد. به عبارت دیگر می‌توان گفت جهت رابطه میزان شکاف نسلی

جمعیت با هویت اجتماعی - سیاسی مثبت است. یعنی هرچه شکاف نسلی بیشتر باشد میزان تغییرات در ابعاد هویت اعم از سیاسی یا اجتماعی نیز زیاد خواهد بود. همان طور که نتایج آزمون نشان می‌دهد شدت همبستگی به‌دست آمده بالا و نوع رابطه مستقیم است. واریانس توضیح داده شده ۲۱۳/۰٪ بوده که نشان‌دهنده پراکندگی داده‌ها حول میانگین است و کمترین فاصله را با آن دارند. بنابراین با توجه به مقادیر مستخرج از آزمون همبستگی پیرسون که سطح ارتباط دو بُعد شکاف نسلی جمعیت و هویت اجتماعی - سیاسی را نشان می‌دهد آن را بسیار خوب ارزیابی کرده، و فرضیه اول در این پژوهش مورد تأیید است. یعنی بین شکاف نسلی جمعیت و هویت اجتماعی - سیاسی در کلان‌شهر تهران رابطه مستقیمی وجود دارد. به این صورت که با افزایش شکاف نسلی و دور شدن از دهه‌های اول انقلاب و با حضور نسل جدید در جامعه شهری کلان‌شهر تهران، هویت سیاسی و اجتماعی نیز دچار تغییر و تحولاتی شده است.

۲-۲-۵. تحلیل یافته‌های تحقیق برای فرضیه دوم

فرضیه دوم این بود که نسل جدید دانش‌آموزان تهرانی نسبت به هویت نسل قبل از لحاظ شکل و عمل و ریشه بروز، جهانی‌تر و از لحاظ پیامدها غیرسیاسی‌تر است. برای بررسی این فرضیه، از نظرات پاسخ‌دهندگان استفاده شده است.^۱ به این صورت که چون فرضیه به دنبال کشف یک الگوی ارتباطی درباره خاستگاه هویت اجتماعی - سیاسی است و پیامدهای آن به خصوص در نسل جدید است، ترجیح داده شد تا از مجموع میانگین پاسخ‌های مشارکت‌کنندگان و انحراف از میانگین استفاده شود. برای سنجش این فرضیه نیز برای هر دو بُعد هویت اجتماعی و سیاسی گویه‌های متفاوتی مطرح شده است. برای سنجش بُعد هویت اجتماعی این فرضیه یازده گویه و بعد سیاسی هشت گویه مطرح شده است.

---

۱. نکته مهمی که باید به آن اشاره کرد این است که در تحلیل فرضیه دوم این پژوهش، نسل قبلی به لحاظ نگرشی و هویتی نسبت به نسل امروز متفاوت بوده‌اند و این گزاره در پژوهش مفروض گرفته شده است.

جدول ۷. گویه‌های ابعاد هویت اجتماعی و سیاسی برای سنجش فرضیه دوم

فراوانی و درصد طیف لیکرت برای پاسخ‌ها											گویه‌های هویت اجتماعی	
		کاملاً موافقم		موافقم		نظری ندارم		مخالفم		کاملاً مخالفم		
انحراف از میثگین	میثگین	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد		تعداد
۳۴/۱	۹۳/۲	۶/۲۵	۱۰۰	۲/۷۵	۲۲۳	۹/۶	۲۷	۷/۶	۲۶	۶/۳	۴۱	در شرایط امروزی به جامعه‌ام احساس تعلق ندارم.
۸۴/۰	۹۵/۲	۱/۳	۱۲	۷/۳۷	۱۴۷	۵/۳۰	۱۱۹	۷/۲۸	۱۱۲	۰	۰	رفتار و عادات من تحت تأثیر فرهنگ غربی است.
۰۹/۱	۶۶/۲	۶/۴	۱۸	۹/۶۷	۲۶۵	۶/۵	۲۲	۹/۱۷	۷۰	۸/۳	۱۵	ارزش‌های تشکیل دهنده هویت ما جهانی است.
۵۳/۰	۰۰۵/۴	۳/۱	۵	۱/۸۲	۳۲۰	۵/۱۰	۴۱	۲/۶	۲۴	۰	۰	من دوست دارم با فرهنگ‌های مختلف ارتباط برقرار کنم.
۰۹/۱	۶۶/۲	۴/۲۵	۹۹	۲/۵۷	۲۲۳	۴/۵	۲۱	۶/۵	۲۲	۴/۶	۲۵	از نظر من حفظ آثار تاریخی ما اهمیت چندانی ندارد/
۲/۱	۳۱/۳	۶/۳۲	۱۲۷	۷/۵۶	۲۲۱	۶/۴	۱۸	۹/۴	۱۹	۳/۱	۵	بیشتر اوقات موسیقی خارجی گوش می‌دهم.
۲/۱	۳۱/۳	۶۹/۱۷	۶۹	۵/۷۲	۲۸۱	۹/۷	۳۱	۲۸/۱	۵	۰۲/۱	۴	اگر امکانش باشد دوست دارم در کشورهای خارجی زندگی کنم.
۲/۱	۳۱/۳	۰۵/۱۲	۴۷	۲۸/۸۱	۳۱۷	۵/۲	۸	۳/۳	۱۳	۲/۱	۵	بیشتر از رسانه‌های خارجی (ماهواره، فیلم خارجی و...) استفاده می‌کنم.
۰۹/۱	۶۶/۲	۲/۸	۳۲	۵/۷۳	۲۸۷	۷/۸	۳۴	۶/۴	۱۸	۸/۴	۱۹	مسافرت‌های خارجی را بیشتر از مسافرت‌های داخلی دوست دارم.
۵۶/۰	۳۶/۴	۳/۴۰	۱۵۷	۶/۵۵	۲۱۷	۱/۴	۱۶	۰	۰	۰	۰	پذیرش فرهنگ کشورهای دیگر برای من آسان است.
۵۲/۰	۱۰۷۲	۸/۳۱	۱۲۴	۴/۶۴	۲۵۱	۸/۳	۱۵	۰	۰	۰	۰	مسائل و مشکلات ملت‌های دیگر نظیر (زلزله، سیل و ...) برای اهمیت دارد.
کاملاً مخالفم											گویه‌های هویت سیاسی	
		کاملاً موافقم		موافقم		نظری ندارم		مخالفم		کاملاً مخالفم		
انحراف از میثگین	میثگین	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد		تعداد
۵۳/۰	۰۰۵/۴	۵/۱۰	۴۱	۱/۸۲	۳۲۰	۲/۶	۲۴	۰	۰	۳/۱	۵	کارایی سازمان‌های بین‌المللی بیشتر از سازمان‌های ملی است.
۶۱/۱	۴۱/۳	۶/۲	۱۰	۳/۳۰	۱۱۸	۶/۳۴	۱۳۵	۴/۲۵	۹۹	۲/۷	۲۸	در مناسبت‌های ملی مانند راهپیمایی‌ها شرکت می‌کنم.
۵۶/۰	۳۶/۴	۳/۴۰	۱۵۷	۶/۵۵	۲۱۷	۱/۴	۱۶	۰	۰	۰	۰	دید مثبتی به ملت‌های سایر کشورها دارم.
۳۷/۱	۰۵/۳	۴/۷	۲۹	۰/۵۲	۲۰۳	۵/۱۰	۴۲	۱/۲۴	۹۴	۸/۵	۲۳	بیشتر مشکلات ما به سیاست‌های جهانی برمی‌گردد.
۰۵۳	۰۰۵/۴	۵/۱۰	۴۱	۱/۸۲	۳۲۰	۲/۶	۲۴	۳/۱	۵	۰	۰	دوست دارم در فعالیت‌های انجمن‌های غیردولتی فعالیت کنم.
۰۵۳	۰۰۵/۴	۲/۱۰	۴۰	۳/۸۳	۳۲۵	۳/۵	۲۱	۰۲/۱	۴	۰	۰	در حفاظت از محیط زیست تلاش می‌کنم.
۰۹/۱	۶۶/۲	۶/۵	۲۲	۲/۵۷	۲۲۳	۵/۴	۲۱	۴/۲۵	۹۹	۴/۶	۲۵	هویت انسانی مهم‌تر از هویت ایرانی است.

باتوجه به یافته‌های تحقیق در این بخش می‌توان گفت با اشاعه فرهنگ غربی و گسترش و دسترسی آسان به وسایل ارتباط جمعی از قبیل اینترنت، ماهواره و ...، جوانان با ارزش‌ها و الگوهای فرهنگی متنوع و متفاوت و حتی مغایر با فرهنگ سنتی و رسمی جامعه مواجه شدند در نتیجه، نسل‌های جدید به سنت‌های قدیمی وفادار نمی‌مانند و نسبت به باورها و رسومی که مقدس و سنتی شمرده می‌شوند، بی‌توجه می‌شوند. گسست نسل‌ها می‌تواند بر مبنای احساس بی‌نیازی و استقلال کامل باشد که در عمل نه تنها به فاصله گرفتن از یکدیگر منجر می‌شود، بلکه به مرزبندی و جدایی کامل می‌انجامد. در نتیجه پدیده انقطاع نسل‌ها شکل می‌گیرد (شرفی، ۱۳۸۲: ۱۱۰). بنابراین، تغییرات هنجارها و ایدئولوژی‌ها به آسانی انجام می‌پذیرد. مشاهده آمارها و شواهد افزایش کجروی‌های فرهنگی در میان جوانان، دال بر گسترش و شکل‌گیری رفتارهای غیرمقبول و ناسازگار با هنجارهای رسمی و مورد پذیرش عموم و به دنبال آن، به مخاطره افتادن امنیت اجتماعی است (شمس و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۰۳). گذر شتابان کشور از مرحله سنتی به صنعتی و پیشرفت سریع تکنولوژی، ساخت اجتماعی و فرهنگی کشور را برق‌آسا دچار دگرگونی کرده است و در نتیجه می‌تواند عواقبی نیز در پی داشته باشد. تغییر رفتارها و شکل‌گیری هویت‌های اجتماعی و سیاسی جدید در کشور ما از چند جهت قابل بررسی است: در ایران شرایط خاص فرهنگی و اجتماعی حاکم است، به دلیل اینکه ایران کشوری اسلامی است و در آن بر روی نقش ارزش‌های اسلامی تأکید فراوان می‌شود. افزایش شکاف نسلی بین دانش‌آموزان در جامعه، مبنای اخلاقی، اعتقادی و ارزشی جامعه را مورد هدف قرار می‌دهد و باعث تزلزل اعتقادات معنوی در جامعه می‌شود. دوم اینکه کشور ما در حال حاضر گذر از سنت به مدرنیته است. تغییرات و دگرگونی‌های عظیم جوامع، به ویژه توسعه شهرنشینی، صنعتی شدن، دگرگونی‌های فرهنگی، تغییر در سبک زندگی، تحول در ساخت اجتماعی و وظایف و کارکردهای فرهنگی این نهادها، همگی باعث به وجود آمدن انواع انحرافات اجتماعی در جامعه می‌شود. در این میان پیدایش شکاف نسلی دانش‌آموزان با جامعه و خانواده از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به این دلیل که فرهنگ، مهمترین عامل در شخصیت دادن و شکوفا کردن استعدادهای درونی افراد جامعه به‌شمار می‌رود، باید گفت

هر یک از جوامع انسانی، فرهنگ خاص خود را دارد که در طول تاریخ شکل گرفته است و همین فرهنگ، هویت دهنده یک جامعه است. اما هرگاه جامعه‌ای نتواند هویت ملی خود را حفظ کند و به اصطلاح گرفتار خودباختگی فرهنگی شود، در مقابل فرهنگ بیگانه منفعل و تسلیم خواهد شد. همان‌گونه که آگوست کنت خاطر نشان کرده در جامعه عواملی سبب تغییر می‌شوند و عوامل دیگری سبب ثبات؛ به نظر می‌رسد که وقتی دامنه سرعت تغییرات افزایش می‌یابد درک کامل ترین عوامل ضروری ترمی شود (محسنی، ۱۳۹۴: ۱۲۸). به همین علت است که کشورهای جهان در کنار ارتباطات فرهنگی با سایر کشورها تلاش می‌کنند تا فرهنگ ملی خود را حفظ، ترویج و تقویت کنند. به خصوص در عصر حاضر که قدرت‌های سلطه‌گر می‌کوشند با ترویج فرهنگ غرب، در کشورهای دیگر نفوذ کنند و از این‌رو همواره وانمود می‌کنند که هرگونه پیشرفت، در گرو پیروی از فرهنگ غرب است. در چنین شرایطی مسئله فرهنگ و توسعه فرهنگی امری نیست که بتوان آن را به حال خود رها و از آن غفلت کرد. در تأیید این فرضیه هم می‌توان به نتایج تحقیقات زیر اشاره کرد:

در قبال موضوعات بنیادی سیاسی و اجتماعی، احتمال بیشتر این است که جوانان و والدین آنان دارای اتفاق نظر باشند و نه اختلاف عقیده، و تنش‌ها نیز معمولاً بر سر وسیله بروز می‌کند و نه هدف. این بازتاب سرعت عادی سیر تحولات تاریخی است و نه نشانه بروز اختلال در درون خانواده یا تعارض شدید بین گروه‌ها. اساساً چنانچه میان عرصه‌های حیاتی نسل‌ها در جامعه تفکیک و تمایز قائل شویم تبیین موارد اختلاف با شکاف نسلی وضوح بیشتری می‌یابد (سگالن، ۱۳۷۳: ۲۲۶). نتایج پژوهش دیگری که بر مبنای تحلیل یافته‌های موج نخست پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، تفاوت ارزش‌ها و نگرش‌های نسلی، انجام شده نشان می‌دهد که نسل جوان بعد از انقلاب و جنگ تحمیلی در ایران، بیش از آنکه احساس آزادی کند، احساس ناامنی و تنهایی می‌کند و در رنج فقدان افق‌های هویت بخش اجتماعی است که بتواند به او معنا و هویت بخشد. نسل فاقد خاطره جنگ تحمیلی در موقعیت ویژه‌ای است، این نسل بیش از همه فردگرا، خاص‌گرا و خوش‌بین نسبت به تحولات آتی است. کمتر نسبت به نهادهای مستقر سیاسی حساسیت می‌ورزد و برای خود افق‌های روشن‌تری می‌یابد (کاشی و گودرزی، ۱۳۸۴: ۲۸۹). پژوهش دیگری با

عنوان «جوانان و دگرگونی فرهنگی ارزشی» با فرض وجود رابطه معنادار بین گروه‌های سنی و اولویت‌های ارزشی (مادی / فرامادی) در سطح کشور انجام شد. نتایج حاکی از این بوده که با توجه به ساختار جمعیتی ایران و جوان بودن جمعیت، نسل جدید بیشترین نقش را در تغییر اجتماعی و فرهنگی به عهده گرفته است (آزاد ارمکی، ۱۳۸۳: ۳۱-۱۷). نتایج پژوهش دیگری^۱ با طرح سؤالاتی مانند آیا ارزش‌های نسل پدران و فرزندان با هم متفاوت است؟ و مهمترین عوامل مؤثر بر شکاف (ارزشی) بین نسل‌ها چیست؟ نشان می‌دهد که بیشترین شکاف بین پدران و فرزندان به ترتیب در ارزش‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی است. همچنین در تحقیقی که با عنوان «بی‌هویتی اجتماعی و گرایش نوجوانان به غرب» توسط ابوالفضل اشرفی در سطح شهر تهران انجام شد، محقق به این نتیجه رسید که ۶۴ درصد از نوجوانان مورد مطالعه احساس بی‌هویتی می‌کنند و این امر به دلیل ضعف و ناکامی نظام اجتماعی در ایجاد زمینه لازم برای شکل‌گیری هویت اجتماعی در نوجوانان است. نوجوانان با قرار گرفتن در حاشیه جامعه و فقدان احساس تعلق به جامعه به گروه همسالان روی آورده و با عضویت گروهی خود در گروه همسالان، موقعیت جدیدی را در جامعه برای تعریف از خودشان پیدا می‌کنند (تاجیک، ۱۳۸۳: ۱۸۱).

در نهایت باید گفت شکل‌گیری هویت تحت تأثیر سه مرجع اصلی یعنی خانواده، مدرسه و جامعه است (<http://www.azariha.org>). در جامعه ما، بی‌تردید مؤثرترین و کارآمدترین حوزه تأثیرگذار بر هویت، مدارس هستند که در غیاب ارتباطات مدنی در میان دانش‌آموزان و کاهش نسبی تأثیرپذیری آنها از خانواده، نقش مهمی در این زمینه ایفا می‌کنند. بنابراین، بیراه نخواهد بود اگر نقش مدرسه را در سنین نوجوانی و جوانی در قاعده هرم قرار دهیم و به ترتیب اولویت، نقش جامعه و خانواده را نیز مورد توجه قرار دهیم. با فهم جایگاه مدرسه و نظام آموزشی، می‌توان این ادعا را مطرح کرد که متمرکزترین و پر دامنه‌ترین فعالیت در راستای تقویت یا تضعیف مؤلفه‌های همبستگی ملی، احساس تعلق و هویت، حفظ میراث فرهنگی و احساس مشارکت جمعی در میان دانش‌آموزان متأثر از این نهاد است.

۶. ضرورت، چالش‌ها و راهبردهای عملیاتی

مسائل اجتماعی همواره باعث دغدغه اذهان نخبگان علمی، سیاسی و فرهنگی جامعه و حتی عامه مردم است، به طوری که یک اقدام جمعی و عزم ملی نیاز است تا رفع آنها ممکن شود. شکاف نسلی یکی از مهمترین مسائل اجتماعی در هر جامعه است و تهدیدکننده منافع فردی، گروهی و ملی است. بنابراین تحلیل علمی برای ریشه‌یابی این مسئله و اثبات وجود یا عدم وجود آن در هر جامعه گامی بسیار مهم در تثبیت وضعیت سیاسی اجتماعی است و کنترل این مسئله، مسیر توسعه را هموارتر می‌کند. شکاف نسلی که دارای ویژگی‌هایی نظیر ماهیت غیرفردی، واقعی، متغیر، نسبی، قانونمند و قابل کنترل بودن است (عبداللهی، ۱۳۸۳: ۱۴) یک مسئله اجتماعی تلقی شده و به‌عنوان توهم یا واقعیت و در مواردی مترادف با مسئله تفاوت و یا تحرک نسلی همواره دغدغه خاطر بسیاری از کارشناسان مسائل اجتماعی در جامعه ایران بوده است. بنابراین می‌توان گفت جامعه ایران در مرحله‌ای است که استعداد و آمادگی بیشتری برای ایجاد شکاف نسلی دارد که همین امر تغییر هویت سیاسی - اجتماعی نسل معاصر را به‌دنبال خواهد داشت. بررسی‌های دقیق نشان می‌دهد که یکی از معضلات کلیدی و مهمی که هم‌اکنون جامعه ایران با آن روبه‌رو است، عدم برقراری رابطه و تعامل منطقی میان نسل‌های مختلف است که می‌تواند زمینه‌ساز بروز مشکلات و بحران‌های سیاسی - اجتماعی نسل جدید شود، به‌گونه‌ای که امنیت عمومی و نظم اجتماعی را در جامعه با مشکل مواجه می‌کند. در واقع شکاف بین نسل‌ها و عدم تعامل منطقی بین آنها، از جمله چالش‌ها و دغدغه‌هایی است که همیشه وجود داشته، اما در حال حاضر به دلایل مختلفی شاهد رشد بیش از پیش این شکاف و بی‌توجهی به هنجارها و ارزش‌های اجتماعی و عدم تعامل مناسب بین فرزندان و والدین هستیم. در چنین شرایطی است که زمینه شکاف نسل‌ها فراهم می‌شود و بحران هویت یا بی‌هویتی در جامعه به وجود می‌آید که خود می‌تواند آشفته‌گی اجتماعی و در صورت حاد آن زمینه بحران اجتماعی را در جامعه فراهم کند. امروزه یکی از مفاهیمی که در خلال همین گذار بسیار به آن توجه می‌شود موضوع شکاف نسلی است. این گذار رو به پیشرفت بیشترین تأثیرات خود را در قشر جوان می‌گذارد و شکست در انتقال مفاهیم نیز امکان اجازه

کنش هماهنگ بین نسل‌ها را از بین می‌برد. بنابراین توجه به آن بسیار حائز اهمیت است. به نظر می‌رسد شکاف‌های نسلی جمعیت ایران در یک دهه اخیر، هویت سیاسی اجتماعی جامعه را، در شکل، ماهیت و آثار و پیامدها متأثر کرده است. این اثرگذاری بهتر از هر قشری خود را در هویت دانش‌آموزان نشان داده است.

صاحب‌نظرانی که شکاف نسلی در ایران را به‌عنوان یک مسئله اجتماعی مطرح می‌کنند، در واقع نزاع میان نسل‌ها را به‌عنوان یکی از مهمترین جلوه‌های نزاع یا گسست فرهنگی در جامعه ایران و یکی از سرچشمه‌های بی‌ثباتی اجتماعی تحلیل می‌کنند که زمینه را برای شکاف بین نسل جوان به‌عنوان حاملان ارزش‌های نوین و نسل پیر به‌عنوان نماینده مقاومت فرهنگی در مقابل این ارزش‌ها فراهم می‌کند. به این ترتیب می‌توان گفت، شکاف نسلی بیشتر در سایه همین تفاوت و نزاع فرهنگی قابل توضیح خواهد بود و شاخص اصلی این تنازع فرهنگی را می‌توان شکاف‌های ارزشی در جامعه دانست (دانش، ذاکری نصرآبادی و عبداللهی، ۱۳۹۳: ۲). بنابراین، براساس نتایج پژوهش حاضر می‌توان پیشنهادهایی برای سیاستگذاری و راهبردهای عملیاتی در این حوزه ارائه کرد:

الف) باتوجه به اهمیت هویت ملی و نقش آموزش و پرورش در رشد آن، لازم است دست‌اندرکاران و سیاستگذاران در حوزه آموزش و پرورش، برای بهره‌برداری هرچه بیشتر از ظرفیت‌های آن در زمینه انتقال آموزه‌های ملی، برنامه‌های دقیق و کارشناسانه‌ای طراحی و اجرا کنند. با توجه به اینکه هرگونه موفقیت در تولید و برنامه‌سازی با هدف تقویت هویت ملی نوجوانان، مستلزم شناخت و آگاهی از ویژگی‌های علایق، نیازها و ظرفیت‌های ذهنی و عاطفی آنان است، استفاده از دیدگاه‌های روان‌شناسان و صاحب‌نظران حوزه تعلیم و تربیت در زمینه شناخت این مخاطبان ضرورت می‌یابد. نمایش مستمر نمادها و آثار ملی از طریق برنامه‌هایی با قالب‌ها و موضوعات جذاب و پربیننده در برنامه‌های آموزش و پرورش، یکی از راهکارهای مهم انتقال مفاهیم به کودکان و نوجوانان و تقویت احساس تعلق و تعهد ملی در آنان است.

ب) امروزه میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی از جمله تلویزیون، ماهواره، تلفن همراه، رایانه، اینترنت و شبکه‌های نرم‌افزاری و اطلاعاتی، نسل جدید را به امکانات و قدرت

تفاسیر متعدد و متنوعی تجهیز کرده است؛ درواقع استفاده از رسانه باعث خلق دنیای جدیدی برای نوجوانان شده است که دیگر چندان از دیگران فرمان نمی‌برند و تصمیمات را به تنهایی می‌گیرند. از این رو، به نظر می‌رسد که مسئولان امر باید با استفاده از همین ابزار انسجام و همبستگی جمعی را با برقراری ارتباط عقلانی میان مؤلفه‌های هویتی نسل گذشته با دانش‌آموزان افزایش دهند.

ج) برآوردن نیاز دانش‌آموزان و به‌روز کردن آنها و جامعه عمل پوشاندن به آرزوها و انتظارات جامعه و پاسخگویی مؤثر و سریع و منطقی در گفتار و فراهم آوردن بسترهای مناسب فرهنگی می‌تواند از مهمترین راهکارهای ثابت و عمیق، برای نیل به سعادت، شکوفایی، دوام و قوام بنیان‌های عقیدتی، فرهنگی و هویتی و ... جامعه باشد؛ همچنین با برقراری عدالت بین‌نسلی و امکان مشارکت و تعامل موزون نسل‌ها در میدان‌های مختلف، می‌توان شکاف‌های پرخطر و تضادهای نسلی حداکثری یا انفجاری را به سطح تعارضات عادی‌تر و حداقلی ناشی از سن و اقتضائات طبیعی جوانی و پیری، کاهش داد.

د) تأکید بر آداب و رسوم گذشته. جامعه‌ای که به تاریخ، سنت‌ها و آداب و رسوم و میراث گران‌بهای فرهنگی - عقیدتی خود پشت کند، نباید توقع داشته باشد نسل‌های آتی، عقاید آنها را باور کنند. لازمه توسعه فرهنگی درک و توجه به شرایط فرهنگی از گذشته تا حال است. تأکید بر سنت‌های گذشته باید به‌عنوان یک اصل اجتماعی پذیرفته شده در بین همه نسل‌ها رعایت شود و مانند یک چرخ دوار در حال چرخش باشد و موارث کهن فرهنگی عقیدتی و باورداشت‌های اصیل پیشینیان را به نسل‌های آتی منتقل کند.

۷. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

شرایط زندگی شهرنشینی، به‌ویژه در کلان‌شهری چون تهران و وضعیت موجود در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... که عموم شهروندان را در تنگناهای رفاهی، معیشتی، بهداشتی و معضلات پیچیده ارتباطی - روانی قرار داده است؛ باعث شده تا فرزندان با والدین در موضع سخت و گاه چالش‌برانگیز و تنش‌زای هویتی قرار گیرند. تغییرات در ابعاد هویت سیاسی - اجتماعی و عوامل تأثیرگذار بر آن؛ در میان جوانان و نوجوانان

بدون شک مهمترین مسائل اجتماعی امروز جهان است که علائم آن را می‌توان در همه روابط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی در سطح بین‌المللی به‌وضوح مشاهده کرد. ضرورت این مسائل ایجاب می‌کند که با یک برنامه‌ریزی صحیح و کارشناسانه بتوان از بروز مشکلاتی همچون بحران هویت در نوجوانان جلوگیری کرد و به‌صورت صحیح و علمی راه‌های شناخت و تقویت هویت را پیش پای آنان گذاشت. به‌نظر می‌رسد وجود دغدغه‌های فراوان در جامعه نسبت به تحکیم ارتباط بین‌نسلی و تحکیم ارتباط بین نسل‌ها، گویای عدم توفیق در برنامه‌های فرهنگی دستگاه‌های فرهنگی از یکسو و تأثیرپذیری متفاوت نسل اول، دوم و سوم و بهره‌مندی آنها از رسانه‌های در دسترس ازسوی دیگر است. مسئله این است که دانش‌آموزان از یکسو در جریان اطلاعات وسیع قرار می‌گیرند و این اطلاعات آنان را با دنیایی پیشرفته، دنیایی در حال تغییر، ارزش‌های جدید، نظریه‌ها و دیدگاه‌های جدید آشنا می‌کند و به همان میزان سطح انتظار و توقع آنان افزایش می‌یابد، اما ازسوی دیگر، در روند استقلال آنان مشکل جدی، نهادی، فرهنگی، حتی اقتصادی وجود دارد. از آنجاکه متأسفانه در بیشتر مدارس بُعد پرورشی رنگ‌وبوی کمی به‌خود گرفته و بیشتر جنبه آموزشی مورد تأکید قرار می‌گیرد. و در همان بُعد آموزشی نیز از خطرات فناوری‌های روز کمتر سخن به میان می‌آید و نوجوان در دام پهن شده قرار گرفته و گاهی مواقع، آنچنان گرفتار شده که قابل نجات نیست و یا با صرف هزینه‌های مادی و معنوی فراوان باید آنان را از این دام رهایی بخشید.

نکته بسیار مهم و حائز اهمیت وجود یک ارتباط متقابل برای پیشگیری از شکاف یا کاهش خلأ و شکاف موجود میان دو نسل والدین و فرزندان و ایجاد یک هویت مشترک و همگرایی و همبستگی بین مؤلفه‌های مشترک بین دو نسل قدیم و جدید است، چراکه اگر بنابر عقیده نظریه‌پردازان علوم جامعه‌شناسی، بپذیریم که پدیده شکاف نسلی موضوعی عادی است و هیچ‌گیزی از آن نیست، ضروری است که این پدیده را به‌عنوان یک مسئله اجتماعی تلقی کرده و درباره آن مطالعه و تحقیق انجام دهیم تا کنشگران اجتماعی با آگاهی از نتیجه‌های به‌دست آمده، هم از شرایط فرهنگی اجتماعی و تفاوت‌ها و تمایزهای میان این دو نسل آگاهی یابند و هم این وضعیت را به‌گونه‌ای مدیریت کنند تا شرایط

گذار و مسائل ناشی از شکاف نسلی و تأثیرات و تبعات هویتی را، کنترل شده و با کمترین آسیب طی کنند. شکاف نسلی و تبعات ناشی از آن (که بخش مهم این تأثیرات در ابعاد هویت اجتماعی و سیاسی رخ می‌دهد) مسئله مشترک جهان امروز به خصوص جوامعی که دارای شتاب و سرعت تغییرات اجتماعی بیشتری باشند، است. کشورمان ایران نیز از این امر مستثنا نیست و وقوع تحولات عظیم در سه دهه اخیر، زمینه مناسبی برای بروز مسائل نسلی و تغییر در مؤلفه‌های هویت اجتماعی و سیاسی را فراهم کرده است. دلیل این شکاف نسلی و نگرش‌های ایجاد شده را می‌توان استقبال شتاب‌زده، گسترده و مقلدمآبانه از فرایند مدرنیزاسیون دانست که متأسفانه به خصوص در کلان‌شهر تهران به یک مُد جمعی تبدیل شده است و معضلات و مسائلی عمدتاً اجتماعی و فرهنگی را به وجود آورده است. بیشتر کشورهایی که امروز با نام کشورهای در حال توسعه و حتی نسبتاً توسعه‌یافته شناخته می‌شوند، با چالش‌های این فرایند مواجه بوده و ابعاد هویت اجتماعی و سیاسی آنها نیز از آن تأثیر پذیرفته است.

منابع و مآخذ

۱. آزاد ارمکی، تقی (۱۳۸۳). «جوانان و دگرگونی فرهنگی ارزشی»، دومین همایش انجمن جمعیت‌شناسی ایران، شیراز، انجمن جمعیت‌شناسی ایران، دانشگاه شیراز.
۲. --- (۱۳۸۲). *مبانی نظری انقطاع نسلی مجموعه مقالات گسست نسلی در ایران*، تهران، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی، جهاد دانشگاهی.
۳. آزاد ارمکی، تقی و غلامرضا غفاری (۱۳۸۳). *جامعه‌شناسی نسلی در ایران*، تهران، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی، جهاد دانشگاهی.
۴. اینگلهارت، رونالد (۱۳۷۳). *تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی*، ترجمه مریم وتر، تهران، نشر کویر.
۵. جانعلی زاده چوب‌بستی، حیدر و محمدرضا سلیمانی بشلی (۱۳۹۰). «شکاف نسلی: توهم یا واقعیت؟»، فصلنامه جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، ش ۱.
۶. جولانی، شمس (۱۳۹۳). «بررسی مردم‌شناختی شکاف نسلی نزد مادران و دختران با تکیه بر رویکرد مارگرت مید»، رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران.
۷. رحیمی، محمد (۱۳۹۰). «شکاف نسلی در رویکردهای جامعه‌شناختی»، وب‌سایت علوم اجتماعی ایران.
۸. دانش، پروانه، زهرا ذاکری نصرآبادی و عظیمه‌السادات عبداللهی (۱۳۹۳). «تحلیل جامعه‌شناختی شکاف نسلی در ایران»، *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال ۵، ش ۳.
۹. ساروخانی، باقر و مجتبی صدقاتی فرد (۱۳۸۸). «شکاف نسلی در خانواده ایرانی»، *پژوهش‌نامه علوم اجتماعی*، دوره ۴، ش ۳.
۱۰. سعادت‌مند، زهره و فرزاد سعادت‌مند (۱۳۸۸). «بررسی میزان نقش عوامل مؤثر بر شکاف شخصیتی بین نسلی در دبیرستان‌های پسرانه اصفهان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد تهران.
۱۱. سگالن، مارتین (۱۳۹۳). *جامعه‌شناسی تاریخی خانواده*، ترجمه حمید الیاسی، تهران، نشر مرکز.
۱۲. شرفی، محمدرضا (۱۳۸۲). *مؤلفه‌ها و عوامل گسست نسل‌ها*، تهیه و تنظیم علی‌اکبر علیخانی، تهران، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی، جهاد دانشگاهی.
۱۳. شمس و دیگران (۱۳۹۲). «بررسی عوامل مؤثر بر گرایش به کجروی فرهنگی دانشجویان دختر و پسر»، فصلنامه علمی پژوهشی زن و جامعه، سال ۴، ش ۱

۱۴. کاشی، غلامرضا و محسن گودرزی (۱۳۸۴). «نقش شکاف انداز تجربیات نسلی در ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ۴، ش ۱۶.
۱۵. گیدنز، آنتونی (۱۳۹۴). تجدد و تشخیص، ترجمه ناصر موفقیان، تهران، نی.
۱۶. محسنی، منوچهر (۱۳۹۴). مبانی جامعه‌شناسی علم، تهران، طهوری.
۱۷. عبداللهی، محمد (۱۳۸۳). «طرح مسائل اجتماعی در ایران اهداف و ضرورت‌ها»، مجموعه مقالات مسائل اجتماعی ایران، انجمن جامعه‌شناسی ایران، تهران، نشر آگاه.
۱۸. مید، مارگارت (۱۳۷۴). فرهنگ و تعهد مطالعه در شکاف نسل‌ها، ترجمه نعمت‌الله فاضلی و فهیمه سروش، اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
۱۹. معیدفر، سعید (۱۳۸۳). «شکاف نسلی یا گسست فرهنگی، بررسی شکاف نسلی در ایران»، نامه علوم اجتماعی، ش ۲۴.
۲۰. منجزی پور، زینب (۱۳۹۳). «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر شکاف بین نسلی (مطالعه موردی والدین و جوانان هجده تا بیست و چهار ساله)»، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران.
۲۱. یوسفی، نریمان (۱۳۸۳). شکاف بین نسل‌ها، بررسی نظری و تجربی، تهران، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی، جهاد دانشگاهی.
۲۲. تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۳). شکاف یا گسست نسلی در ایران امروز: تحلیل‌ها، تخمین‌ها و تدبیرها، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات استراتژیک.
23. Bourdieu, Pierre (1984). Questions De Sociology, Les Editions Deminunit 7, rue Bernard Palissy, Paris.
24. Clark, I. S. (2009). "Digital media and Generation Gap: Qualitative Research on US Teens and Their Parents, Information", *Communication and Society*, 12,388-407. Doi: 10.10880/13691180902823845.
25. Rampel; F. Warren (1965). *The Role of Value in Karl Mannheim's Sociology of Knowledge*, London, Mounon and co.Publishers;The Hague.
26. Scott Jacqueline and H. Schuman (2010). "Generation and Collective Memories: American", *Sociological Review*: Vol. 54.

27. Turner, Bryan (1998). "Aging Generations", *British Journal of Sociology*, Vol. 46, Issue 2.
28. Thornton, Akbar (2008). "The Developmental Paradigm, Reading History Sideways and Family Change", *Demography*, 38 (4).
29. <http://www.azariha.org/>.

Archive of SID